

A MAGYAR UNITÁRIUS EGYHÁZ ALKOTMÁNYA AZ ÁLLAMHATALOMMAL VALÓ VISZONYÁBAN.

Az alábbi tanulmány négy részre oszlik: a bevezetésben a történelmi előzményeket fejtegeti. A második részben az állammal szemben felelős egyházi személyek és intézmények során a püspöki hatalom kialakulásáról, a E. K. T. és az Egyházi Fő- és Zsinati tanács történetéről szól. A harmadik rész az 1851-ki egyházalkotmány történetét és ismertetését nyújtja. A negyedik rész azon törvényeket sorolja elő, amelyek egyházi autonómiánkat biztosítják.*)

I. Történeti előzmények.

Az unitárius hit kezdete Erdélyben (1565.) Azt az antitritárius hitet, melyből később a socinianus, majd pedig az unitárius hit fejlődött, Dávid Ferenc és a vele együtt Kolozsváron tanító papok 1565 elején kezdték hirdetni. Ezt bizonyítja Basilius István, ki 1568-ban „Egy néhány kérdések a keresztényi igaz. hitről, stb.” c könyve dedicatorójának iii lapján erről így emlékezett meg: „Írásimnak (t. i. e. könyvének) nyomtatására az ok is indított, hogy sok káromlásokat és szidalmakat hallottam az igaz tudomány ellen, melyet sok bölcs lekipásztorokkal egyetemben Istennek ajándékából itt Kolozsvárott három esztendődtől fogva hirdetek.” A Gyulafehérváron tartott második hitvitának (1568) Helai által kinyomtatott jegyzőkönyve V₃² lapjain Békés Gáspár mondta Blandratának: „D. Doctor, Tu per Deum sanctum a tribus annis semper ita dixisti et docuisti. Testis est serenissimus Princeps et tota ejus aula.”

Ennek az antitritárius hitnek első confessióját az össze-

---

*) A használt forrásművek közül *Fosztó Uzoni—Kozma*: Hist. Eccl. Unitar. és *Mikó Lőrinc* egyházjogtörténeti kéziratműveit említem meg, melyeknek tárgyra vonatkozó gazdag adatgyűjteményét kimerítőleg igyekeztem felhasználni; valamint *Fekete* Gábornak. „Az unitárius vallás szabadságának alkotmányos biztosítékai” és *Költő* Gábornak: „Egyházi autonómiánk című becses dolgozatát. Ezek mellett a Keresztény Magvető évfolyamaiban található becses közleményeket, valamint kolozsvári kollegiumunk hatalmas kéziratkönyvtárát tanulmányoztam át haszonnal.

gyűlt papok az 1567. február 17-én tartott tordai zsinaton fogadták el. Ennek az 1567. február 17-ik tordai zsinatnak napját tekinthetjük az első magyar unitárius hitvallás megszületése napjának. E napon nyilatkoztak hivatalosan azok a papok s általuk azon hívők, akik kiváltak a kálvinista hiten levők közül.

Az unitárius hit törvényes elismerése Erdélyben (1568. január 6—13-ik tordai országgyűlésen.) Az 1567. február 17-ik zsinatnak a ténykedését az 1568. január 6—13-ig szintén Tordán tartott országgyűlés vette tudomásúl.

A vonatkozó országgyűlési végzés azt jelentette, hogy annak alapján ezentúl mindenki szabadon vallhatja magáénak az addig Erdélyben meglevő bármelyik hitet, a törvény ez elé semmi akadályt nem gőrdít; nem különben papot is mindenki tetszése szerint tarthat.

E végzéssel lett Erdély a vallásszabadságnak klasszikus földje.

Azonban jól jegyezzük meg, hogy e törvényben hitről és hitvallásról van szó csupán, nem pedig egyházzól, mivel ezidőben az unitárius hiten levőknek csak lelki közösségük volt, nem pedig egyházszervezetük s következőleg egyházuk is.

Az unitárius egyház törvényes elismertetése (1571. 6—14-iki marosvásárhelyi országgyűlésen.) Az unitárius egyház megalakulására az első törvényes intézkedés az 1571. jan. 6—14-én Marosvásárhelyen tartott országgyűlésen történt.

E törvényesítésnek lényege abban állott, hogy a superintendes a törvény erejénél fogva előljárójává és ellenőrzőjévé tétetett a vele egy hiten levő prédikátoroknak. Ezzel egyszersmind a törvényesen elismert unitárius egyházat episcopalis egyházzal jelölték meg, amelyet az országgyűlés előtt annak megerősített püspöke képviselt. A püspök hatáskörét a fent idézett törvény három irányban jelölte meg: 1. ellenőrizni volt közeles papjait lelki tanításaikban és világi cselekedeteikben, 2. a criminalis processusban bűnösnek találtak fölött ítélkezett, 3. az országgyűlés előtt úgy saját maga, mint papjainak ténykedéséért felelősséggel tarozott.

II. Az állammal szemben felelős egyházi személyek és intézmények.

A püspök. Az episcopalis representatio az 1572. május 25—29-ik tordai országgyűlés törvényében nyert szabatos megjelölést. E törvény szerint azok, akik nincsenek egy hiten a superintendenssel („Kiben voltak a megholt urunk idejében“), a fejedem által excommunicáltassanak. Az egy hiten levők hitének mértéke tehát a superintendens hite volt.

Hogy azonban a superintendens a maga hitét tetszése szerint ne változtathassa s az eselegetes változtatások által az addig vele egy hiten levőket állandó aversiora ne kényszerítse, tehát a kölcsönös ellenőrzés végett, meghatározottat, hogy a püspök a zsinati gyűlésen minden évben „búcsuzzék ki és vétessék bírálat a á“, azaz mondjon le s ha reprezentatív hivatalára tovább is méltónak ítéltetnék, minden évben választassék meg. A püspöknek évenként

a templomban való kibúcsuzása 1727-ig maradt érvényben, ekkor a homoródaimási zsinat eltörölte azt a lemondás kötelezettségének további változatlan érvényben hagyásával. Az évenként való lemondás kötelezettsége 1751 ig csak a szokásjogon alapult. 1751-ben a kolozsvári főtanácsi gyűlésen e kötelezettség törvénnyel rendeltetett el. A lemondás és választás közötti időben az egyház főjegyzője volt az egyház praesese. Az 1787-ben Dicsőszentmártonban tartott zsinat e lemondási kötelezettségét is eltörölte.

A szabályszerűen megválasztott püspök még a választó zsinaton letette hivatali esküjét s aztán a megválasztásáról való jelentést felterjesztették az uralkodóhoz megerősítés végett. Az uralkodó által való megerősítés kezdetben szokásjogon alapult. Hunyadi Demeter püspökké való megválasztása előtt nyerte volt meg a legfelsőbb jóváhagyást s csak azután (1579. jul. 20.) választatott meg. Ez az előzetes de iudicij hozzájárulás azonban a kivételes körülmények által volt megokolva. Rendszeresen s a dolog természetéből folyólag utólagosan történt az és pedig az Approb. Constit. I. rész I. titulus IX. articulusa szerint: „... az eleitől fogva observáltatott usus szerint akik a püspökségre (vagy vicariusságra) választatnak az ő közönséges egyházi gyülekezeteknek tetszésekből és vége zésekből, azok a fejedelmektől confirmáltassanak (non obstantibus tamen regni legibus ac usu reboralis consuetudinibus), melyek szerint mind a püspökök, mind az esperesek a visitatio állapotjában procedáljanak, kiki a maga inspectioja alá bízottatott és ez ideig observáltatott usus szerint.“ E fejedelmi megerősítésnek lényege az, hogy általa veszi az államhatalom tudomásul azt, hogy az állammal szemben kicsoda az egyház személyes és felelős képviselője. Ennélfogva az államhatalom részére történő e bejelentés az államhatalmat egyáltalában nem hatalmazza fel a választásnak oly természetű felülbírlására, amely egyéb szempontra is kiterjedne, mint a jus supremae inspectionis fogalmában értendő államellenesség szempontjára.

A megerősítést utadó diploma (collationalis) ez aktusnak perfektuálását jelenti, ami után hódolati (homagialis) eskü letétele következik az Approb. Constit. II. rész II. titulus I. articulusa ér-

¹ A homagialis eskületevésnek módozatait az erdélyi Guberniumnak 1741. május 12-én kelt s Szentabrahámi Mihály unitárius superintendensnek címezett alábbi leirata szabályoz a: „Sub praesentibus comitiis generalibus deponálván a nemes ország rendel Felsőes Asszonyunk (Mária Terezia) hűségére homagiumokat, következik, hogy azok is, akiknek a statusok közt helyek és szavok nincsen, az egész országban megesküdjenek s azok között a kegyelmednek superattendeniája alatt lévő egyházi rend is, Vevén azért communi-lónkat, maga személyeben Kegyelmed Kolozsvár városa bírāja előtt praestálván elsőben juramentumát, annak utána pedig a dioecesisek senioritól erga formulam acclusam; collegium professorától maga recipiálván, vagy azok által, kiket maga megesküetett, recipiáltatvan homagiumokat, általuk aztán a minisztereket in loco s skolamestereket, a collegium és skolák officialisait egytől-egyig esküetése meg, parato eum in finem Albo, melyben suo modo subscribálhassanak. Ezen dologban pedig sietve járjon el s a subscribált instrumentumot aztán mentül hamarabb küldje be, sub poena notae infidelitatis parancsoljuk kegyelmedeknek.“

telmében.² A hűség eskü által a püspök személynében az egyháznak államalkotó tényezői mivolta nyer törvényes elismerést.

1885. óta az államhatalommal való törvényes kapcsolat nem kizárólag csak a püspök személye által létesült, hanem az 1885. évi VII. törvénycikk 4. §. B. C. pontjai értelmében az egyháznak megválasztása szerint hivatalában idősebb elnöke, tehát esetleg a rangidősebb főgondnoka által is, ki e minőségében tagja volt a magyar főrendiháznak, mint a legőbb törvényhozó testületnek³ s 1837. óta a főtanácsi és zsinati gyűléseknek világi elnöke.

Egyház Képviselő Tanács. Dávid Ferenc püspök az egyházi főhatalmat egyedül gyakorolta és pedig az évenként Kolozsváron és vidéken több helyen és többször tartott zsinatokon. Püspöki állásától való elmozdítása után utódja (Hunyadi Deme-ter) mellé az 1579. április 7-én Tordán tartott zsinat egy 25 tagu consistoriumot (elnöki tanács) állított, melynek feladatául egyfelől a Dávid Ferenc utolsó ténykedéseinek következtében szükségessé vált egyházi reform előkészítése, másfelől a papok ellenőrzése jelölteit meg. Ez utóbbi az egykorú feljegyzésben a következőképen van megfogalmazva: „Egy pap is helyét elcserélni, vagy más helyet választani a superintendens és consistorium hire nél-

² Az eskü szövege a dolog természeténél fogva más kellett, hogy legyen az egyházi rendben lévők részére, mint aminőt az Aprob. Constit. III. rész I. titulusa I. artikulusában (s ennek megfelelőleg az 1744. évi 6 t.-c.) a világi (és állami) hivatalnokok részére előírt. Az előbbi jegyzetben említett *Formula juramenti ad omnes in Transsylvania Religiones* teljes szövegében a következő: „Ego N. N. juro per Deum vivum, verum ac aeternum, fideque mea pondeo ac promitto serenissimae ac potentissimae Dominae Dominae Mariae Theresiae, Hungariae et Bohemiae etc. Reginae, Archi-Duci Austriae, Principi Transylvaniae, etc. Dominae Dominae et Principi meae legitimae ac Hereditariae mihi Clementissimae, quod suae sacrae Reginae Majestati ejusque Hereditibus et Successoribus legitimis toto vitae meae decursu fidelis obediens, subditus, rectus et sincerus, amicorum amicus, inimicorum inimicus ero; contra suae Majestatis haeredumque et successorum ejus sacros personas, statum, dignitatem, honorem, ditiones nec clam, nec aperte quicquam mali machinabor, aut aliis id faciendi, quocumque modo Autor, Consultor aut Adjutor ero, quin potius si alios quospiam, quod simile moliri, aut aliud quidpiam in suae Majestatis Haeredumque et successorum ejus, aut ditionum suarum detrimentum vergere adverterem, seu intelligerem, talia vel, ipse per alios suae Majestati immediate aut mediate tempestive significabo, simulque molimina hujusmodi et quaecunquae alla damna, pro meis viribus impediam et avertam, atque e contrario suae sacrae Majestati Haeredumque et successorum commodo et utilitatem, quantum potero, promovebo. Ita me Deus adjuvet, animae meae salutem elargiatur!”

Ez esküszöveget aláírták az összes egyházi alkalmazottak. Az így keletkező albumot a püspök fölterjesztéssel kísérve küldötte a Guberniumhoz, E fölterjesztés szavakbafoglalása volt az eskütevés tényének s ennél többet nem tartalmazott.

³ A hivatalos pecsét használatát egyházunkban az 1675. június 16-án Bordoson tartott zsinat rendelte el a következőleg: „Mind püspök Úr Uram őkegyelme, mind a reverenda senlorok csináltassanak tisztjekhez illendő pecsétet és az eklzsia neve alatt emanáltatott dolgok azokkal obsignáltassanak mind ő kegyelme, mind a nótáriusok által.”

kül ne merészseljen.“ Az új egyházi rendszabályok (*Disciplina Ecclesiastica*) már az 1579. szeptember 14-iki tanácsülésem előterjesztettek, de a határozathozatal az ügy nagy fontosságára való tekintettel a november 1-i gyűlésre halasztatott. E consistorium egyelőre csak a zsinat által rábizott ügyeket intézte, minélfogva csak elnöki tanács jellege volt, nem tartozván személyében közvetlenül felelősséggel.

Az 1729. január 15-én Kissároson tartott főtanács határozatából ez az elnöki tanács *Supremum Ecclesiastico Politicum Consistorium* elnevezéssel újra szerveztetett *pro harmonia Cleri et Nobilium simulque publica nostri conservatione*. A vonatkozó főtanácsi határozatnak teljes szövege a következő: „1. *Denomináltván és determináltván papi és secularis emberekből álló Supremum Consilium*, választattak *ex ordine ecclesiastico*, tiszti püspök uram *generalis notarius* urammal együtt; *secularis emberekből* az urak Dániel Ferenc, Dániel Péter, Balogh Zsigmond, Kun István uraimék, Simén György, Pápai Ferenc, Gálfalvi János és Váró Mihály uraimék, a kolozsvári eklézsiából egy, aki fog tetszeni az eklézsának. Lett praesese a főcurator, az úr Dániel Péter uram. Legyen ezen consistoriumnak nótáriusa is. Ezen consistorium *ex pio zelo et bona conscientia*, qua debet duci erga suam religionem, attendálni ezekre tartsa magát kötelességének: a főcurator vagy inspector tartson *correspondentiát* és harmoniát püspök urammal, úgy püspök uram a főinspectorral, úgy, hogy mikor valamely orvoslásra való *difficultás* adja elő magát, aki hamarabb megérti, tartsa maga kötelességének a másikkal megjelenteni, nevezetesen, midőn *Generalis Synodusnak* vagy *Consistoriumnak* kell *cerebráltatni*, azoknak *cerebráltatások helyéről*, módjáról *praevia consultatio* és *communicatio* legyen megírt főcurator urammal. A fenn denominált személyek közül ha mind egyszerűen össze nem gyűlhetnek, vagy betegség vagy egyéb akadály miatt, akik összegyűlhetnek, kivált országgyűlése alkalmatosságával, amiről kívánatik, tegyenek *determinatiót*, amelyért is *urgente necessitate* akár a *superintendensnek*, akár a főcuratornak menne *convocatoriája* a denominált személyekhez, *ex pio zelo et officio Christianitatis* tartozzanak *comparialni* oda, ahova és mikorra a *convocatoria* amint kívánja ad *consultandum*. Minden aprólékos dologért mindazonáltal *convocalni* nem kell, hanem ezen személyeknek *opiniojokat* levél által kell venni; kivált mely dolgokért a *curator* és *superitendens pro sua constientia et prudentia sufficialhatnak* a dolgok *eligazítására*, akkor nem szükség másokat *fárasztani*. 2. Ezen consistoriumnak *authoritása* legyen olyan *circumscriptióval*, hogy mikor az *alkalmatosság* engedí, másokat is *adhibealtassanak ad consultandum*, akár *secularis*, akár *ecclesiastica capax* *personák* találattassanak közel, kivált azon *helységnek*, hol összegyűlnek, *esperestje*. 3. Ha mit pedig ezen *Ecclesiastico Politicum Consistorium* elvégez, tartozzanak ahhoz tartani magokat mind az *eklézsiák*, mind a *privata personák*, akármicsoda *statusban* s *characterben* legyenek. 4. Legyen a *nemesség* és *papság* között

olyan harmonia, hogy egyik fél is a másnak jó intencióját ne remorálja. Kivált mikor a papi consistorium valamely ecclesiában dispositiót vagy ordinatiót térszen, a nemesség is segítse s ha az ecclesia engedetlenkedik, a nemesség ügykezze rendbe hozni, a papokat vagy a mestert pedig a superintendens érdeme szerint büntesse meg. 5. Mely ordinatio is hogy ne legyen praejudiciumára az ecclesiáknak, a főcurator egyet értsen másokkal, minden zsinatra és consistoriumokra rendeljen két subjectumokat, kik segítségével legyenek a papi consistorium directiójának. 6. Minden esperestekkel legyenek két curatorok vagy inspectorok a nemesk közül, bona constancia, consilio et opera az ecclesiák difficultási orvoslásában segíjék az espereseket. kik is a főcuratortól dependenter lévén, administratiojokat secundálják és az ecclesiáknak difficultásit mind a superintendensnek, mind a főcuratornak megírják. 7. A dioecesisek curatorai az esperesttel együtt az ecclesiák jövedelmére vigyázzanak, azt szaporítsák, az ecclesiák jövedelmit vagy adósságit jó securitásban hagyják, az ecclesiák curatoritól az esperestek esztendőnként számot vegyenek, ha kívántatik, a dioecesisek curatorai is segítséggel legyenek. Mely inspectoroknak administratiojára is vigyázzon a főcurator. Egyszóval: valamit ezen consistorium szent religiiónknak emolumentumára ecclesiastica directioban, occurrálható difficultasoknak orvoslásában, feltalálhat, arra authoráltatik “

Ismerjük a Hunyadi Demeter püspök mellé rendelt consistorium tagjainak névsorát. E névsor mutatja, hogy ez a consistorium túlnyomólag vidékiekből állott. A belőle fejlődött Supremum Ecclesiastico Politicum Consistorium tagjai sem voltak mind Kolozsvárról valók, miért is ennek gyűlései is csak alkalmiak voltak. Az egyháznak tehát sokáig nem volt permanens kolozsvári központi administratív testülete, hanem a folyó, administratív ügyekben az egyházköröként megszervezett partiale vagy particulare consistorium intézkedett. Az egyházköri tanácsok közül egyházunk alkotmányának történetében különösen kettő vált nevezetessé: az egyik a marosvásárhelyi, amelyből idővel és nagy változásokkal a főtanácsbi bizottság alakult ki; a másik a kolozsvári particulare consistorium, melyet Sancta Sedes Claudiopolitana és Sanctum Consistorium Claudiopolitanum néven is neveztek s melynek tagjai a kolozsdobokaköri papok és mesterek voltak, elnöke pedig a püspök, mint kolozsdobokaköri esperes és kolozsvári első pap.

Az 1781. október 29-én megjelent és 1782. március 4-én a kolozsvári tabula regián kihirdetett „Altissima Resolutio“ című türelmi rendelet, más intézkedések mellett a következőket rendelte el: „Ha a nem katolikusok zsinatot akarnak tartani, az az 1715. 30. t.-c. értelmében megengedtetik oly módon, hogy előre betérjesztik annak tárgyait és hogy ez a zsinat két kir. biztosnak, egy katolikusnak és egy nem katolikusnak jelenlétében megy végbe.“ E rendelettel szemben a protestáns felekezetek egyértelműleg állást foglalván azt határozták, hogy mindaddig, amíg másíthó királyi biztos jelenlétében s államhatalmi engedéllyel kellene zsinatot tar-

tani, elállanak a zsinattartási szándékuktól. Hogy azonban a legszükségesebb folyóügyek intézése késedelmet ne szenvedjen, 1782-ben a Sancium Consistorium Claudiopolitanumból azon megszorítással, hogy annak tagjai elsősorban a Kolozsvárt lakó művelt és hivatalnoki rendben levő hírsorsosokból választassanak, egy Representativum Consistorium (Egyház Képviselő Tanács) alakított,* mely azon határozat következtében, hogy annak üléseiben a Kolozsváron kívül lakó consistorialis személyek is, ha odamennek, részt vehessenek, tulajdonképen az önkényt felfüggesztett zsinat személyes képviselője is volt. Ez intézkedés a többi protestáns felekezetekkel való hallgatólagos megegyezés alapján történt. Az ev. ref. egyháznak szintén ez évben és ez okból alakított ilyen representativum consistoriuma „tractatuale consistorium“ nevet viselte.

1790/91. országgyűlés 26. t.-c. 4. § a ugyan némileg enyhítette a Resolutio fenti intézkedéseit; miután azonban az államhatalom továbbra is fenntartotta magának a zsinat engedélyezésének, ellenőrzésének s a hozott kánonok és szabályok megerősítésének jogát, a Representativum Consistorium is változatlanul fennmaradt továbbra is azon módosulással, hogy egészen önállósult, elhagyván a partiale consistoriumos jellegét.

Egyházi Főtanács és Zsinat. Egyházunknak legfőbb két testülete, melyeknek jogkörében összpontosul minden egyházi hatalom: a zsinat és a főtanács. E két testület között általában az volt a különbség, hogy a főtanács (Sanctum generale consistorium Claudiopolitanum) rendszeren Kolozsváron és télen tartatott, a zsinat (Sanctum generale consistorium synodale) pedig vidéken és nyáron. Általánosságban abban is volt különbség, hogy papot lehetőleg csak zsinaton szenteltek, azonban e szabály alól több kivételt ismerünk. Az Almási Mihály püspök által (1694-ben) kinyomatott *Disciplina Ecclesiastica* az „Addimenta“ részben előírja, hogy a zsinaton a hit cikkelekről nyilvános vita tartassék. Mindezekből, valamint az 1751-ben a kolozsvári főtanácsnak megálapított zsinati rendtartásból, az 1796-ban a kaáli zsinaton alkotott constitutióból s végül az 1843-ban a zsinatok tartásáról alkotott canonokból az tűnik ki, hogy a zsinat olyan egyházi gyűlés volt, melyre minden egyházi rendben levő embernek büntetés terhe alatt kötelessége volt elmenni, a főtanácsai ülésre is elmehetett mindenki, de ha csak a kolozsvári és környéki belsőemberek jelentek meg, akkor is határozatképes és teljes jogú volt az.

Az 1592. jun. 3-án Tordán tartott zsinat a következőket határozta: „1. Senki a miniszterek közül el ne merészeije negli-

* Ez elnevezéssel legelőször az 1778-iki szentábrahádi zsinat végzése¹ között találkozunk (másodszor az 1780-ban Dézsalfván tartott zsinat jegyzőkönyvében). Amennyiben tehát arról van szó, hogy a kolozsvári partiale consistorium egyházat képviselő jelleggel ruháztatott fel, tényleg az 1778-ik évig kell visszatérnünk. A consistoriumnak zsinatot helyettesítő jellege (— azáltal, hogy üléseire a kolozsvári partialeba nem tartozó más consistorialis személyek is teljes joggal megjelenhettek —) azonban a fent vázolt szükség következtében csak 1782-ben határozatott meg.

gálni a szent zsinatba való jövést etiam de gravi aliqua causa különben, hanem ha a superintendentstől, vagy senior uraimtól veniamot kérend. 2. Ha valamely miniszter sine venia et ex audacia absentálja magát a synodusba való jövéstől, prima vice mulctabitur flor. 3. secunda vice flor. 6, tertia vice ab officio deponetur. 3. Az iskolamesterek is in posterum mindenkor jelen legyenek a zsinatban az ő ministerek mellett és engedelmességgel legyenek az ő ministereknek. Ha pediglen ex contumacia et nulla accepta venia a seniore otthon maradna valamely moderator scholae, mulctabitur tertialiter." E végzésnek alapján mindenki részére a zsinatokon való kötelező megjelenés egészen 1668 ig fennállott. Ekkor a június 3-án Homoródszentmártonban tartott zsinat Szentmártoni Tamás udvarhelyi esperes indítványára azt határozta, hogy a jövőben ne legyen köteles minden pap a generalis synodusban megjelenni, hanem az idők és körülményekhez képest némelyek otthon maradhassanak, az engedély adás az esperesre bízván.

A fenniek alapján kétféle zsinatot különböztettek meg: generalis synodust, amelyen mindenki köteles volt megjelenni és representativa synodust, amelyen a megjelentek a jogosultak (és per analogiam: a jogosulatlanul) elmaradottakat is képviselték. Az első representativa synodus 1669-ben Kissároson tartották, a második 1670. jun. 22-én Székelykeresztúron, a harmadik 1671. május 20-án Kövenden, stb. Ezek mellett a generalis synodus is érvényben maradt, sőt a háborús mozgalmak elmúltával és a járványos betegségek szünetelésével a representativa synodusok egészen elmaradtak s szerepük a generale consistoriumra szállott át.

Dávid Ferenc, Hunyadi Deméter és Enyedí György a zsinatokat felváltva Kolozsváron és Tordán tartották. Az 1606. jul. 2-ki kolozsvári zsinat azt határozta, hogy a zsinatok ezentúl felváltva Kolozsváron és Székelykeresztúron tartassanak, utóbbi helyen június 8 körül. Tordát kihagyták, mert a zsinat helye tűzvész következtében romokban hevert. 1616-ra azonban — úgy látszik — az egyházközség újra építkezett, mert ez évben (nov. 6-án) a székelykeresztúri zsinat Radecius Gáspár püspök indítványára kimondotta, hogy az évenkénti két zsinat helyét nem köti meg, hanem azoknak megválasztását a kolozsvári consistoriumra bizza. A szombatos üldözésekkel kapcsolatban Keserői Dayka János ev. ref. püspök a fejedelemtől kieszközölte, hogy a háromszéki összes — tehát köztük az unitárius — egyházközségek megvizsgálása reá bízassék, ellenben az unitárius püspök tiltassék el attól. Ennélfogva Háromszéken unitárius zsinatot sokaig nem lehetett tartani. Ez így tartott 1692. június 27 ig, mikor is az erdélyi gubernátor az unitárius püspököket törvényes jogaiba visszaállította. Így tartotta 74 évi kényszer távolmaradás után 1693 febr. 1-én Nagyajtán az első püspöki visitációt Szentábrahámi Mihály. A többi helyekre vonatkozólag az 1682. jan. 18-iki kolozsvári Főtanács azt határozta, hogy a zsinatok helyének megjelölése a jövőben a püspökre, illetőleg a mellette levő elnöki tanácsra (episcopus cum partiali suo consistorio) bízassék.

II. József császár alatt a gubernium viszont a kolozsvári generale consistoriumi gyűléseket iltotta be a császári szándéknak megfelelő politikai okokból. Mint az Egyház Képviselő Tanács történeténél láttuk, e betiltás következtében született meg a Representativum Consistorium. A zsinat és főtanácsstartásnak régi rendjét Lázár István püspök állította vissza az 1790-iki felsőrákosi zsinaton, ahol kimondatott, hogy a zsinatot nyáron, a generale consistoriumot télen a régi rendnek megfelelőleg kell a jövőben tartani, és pedig előre való engedelmekérés és kormánybiztosi ellenőrzés nélkül.

A főtanács és zsinat elnöke 1796-ig a mindenkori püspök volt egyedül. 1796-ban a már többször idézett alkotmány revizionáló kaali zsinaton meghatározta, hogy mindkét gyűlésen egy egyházi (püspök) és egy világi (főgondnok) elnök elnököljön. Volt eset rá, hogy a főgondnok helyettest küldött maga helyett, ki azonban csak a gyűlés beleegyezésének megnyerése után elnökölhetett. Daniel Elek főgondnok halála (1848) után 1854-ig a legöregebb világi egyháztanácsos volt a világi elnök.

Jegyzője mindkét gyűlésnek az egyházi főjegyző (generalis notarius.) A jegyzőkönyveket csak 1770 óta vezetik rendszeresen jegyzőkönyvi formában. 1797 óta a jegyzőkönyvek egy példánya a guberniumhoz terjesztették be.

A zsinat és főtanács tagjaira vonatkozólag az 1592-iki tordai zsinat végzése volt némi módosítással érvényben. 1796-ban a többször idézett kaali zsinat a következőket határozta: „tagjai a főconsistoriumnak ezután is, mint eddig, legyenek a belső rendből a tiszteletes esperes s más é demekkel magokat megkülönböztető tiszteletes atyánkfiai; a külső rendből pedig a magok keresztényi indulatokból megjelenni szokott nemeseken kívül minden környékbeli inspector curztor atyánkfiai, sőt más a főconsistorium által kiválasztandó érdemesebb és értelmesebb férfiak is.”

A zsinat és főtanács tárgyaira vonatkozólag a II. Rákóczi György fejedelem által 1653-ban helybenhagyott Approbatae Constitutiones Pars. I. Titulus I. Articulus III. a következőket rendelte: „Az ecclesiái directiókban és ritusokban pedig reformálniok vagy variálniok az ecclesiáknak eleitől fogva szabados volt, mely keresztényi szabadság ezután is el nem rekesztetik és tilatik, de úgy mint más keresztény országokban s ez miénkben is éltenek és élnek mostan is, tudniillik, hogy in minoribus és amelyek csak az egyházi rendeket illetik, magok az egyházi rendek is koncludálhatnak és constitutiókat csinálhatnak, de azokat is közönséges generalis gyűlésekben. A hallgatókkal és külsőrendekkel köz, vagy azokra is nézendő dolgokban pedig, nem különben, hanem azokkal is közértelemből, úgy mint: kiki magok religióján levő főmagistrausoknak és patronusoknak egyenlő tetszésekből. Ki nem rekesztetvén mindazáltal az is, ha mikor és miben valakik az ecclesiáknak épületeire nézendő szent írás szerint való tetszéseket komunicálni akarják, mely ily móddal engedtetik, hogy a közönséges egyházi gyülekezetben tartoznak proponálni és mind magokat s mind pedig opiniójokat a közönséges gyülekezetnek cenzurája

alá submitálni, melyet azok a szent Irásnak serpenyőjében igazságosan megfontolván, minden privatus respectusok kívül, vallásokon levő külső fő és utána levő magistratusokkal s patronusokkal communicálván, ha mind hasznosnak s mind pedig szükségesnek ítéltelik, közönséges megegyezett végzésből vétessek ususba is; és képen in externis ritibus d rectioneque Ecclesiastica lehessen a reformatio vagy variatio (semmben meg nem illetvén a hitnek és vallásnak fundamentumában s articulusában való dolgokat), ellenben pedig a dolog nem javaltatván, sem acceptáltatván, afféle opiniók interdictumban legyenek; e megírt módon kívül semmi rendek magokat afféle dolgokba ne elegyítsék.“

A zsinatnak és főtanácsnak e törvényszabta jogköre változatlanul megmaradt a legujabb időkig. Az 1796.-ki kaali zsinat e világi törvényes intézkedést következőleg foglalta szavakba: „tárgyai a főconsistoriumnak lesznek, amik eddig voltak, t. i. minden közönségünket s ebben levő eklézsiánkat, ezeknek minisztereit, főbb és alsóbb iskoláinkat, ezeknek fundatiót, tanítóit illető s azokba valamely tekintetben befolyó dolgoknak igazítása, szenteséges vallásunknak megmaradására s virágzására“.

A zsinat és a főtanács tekintélyét az 1730. januar 4.-én Kolozsváron tartott zsinat a következőképen törvényesítette: „A szent consistorium nemcsak ecclesiájából, hanem ecclesiái szabadságából is kirekeszti, tovább maga membrumainak nem agnoscálja azokat az atyafiakat, kik a szent consistorium végzéseinek nem engednek, conclusumi s akármiféle ordinatiói ellen refractariuskodnak, lévén a jólelkű atyafiaknak az a tisztek, hogy amiképen a praelatusok érettek a törésen állanak, vigyáznak, magok is illendő reverentiát és engedelmisséget mutassanak“.

III. Egyházunk alkotmányának megállapítása és az államhatalomhoz való bejelentése az 1851 szept. 1. és 2.-án Kolozsváron tartott zsinati főtanácscon.

Egyházunknak 1899-ig érvényben levő alkotmányát az 1851. szept. 1. és 2. Kolozsváron tartott zsinati főtanács állapította meg*. Az ott megállapított alkotmány megerősítés végett Öfelségéhez terjesztett fel. A megerősítés ugyan sohasem jött meg, ellenben az e felterjesztés-

* Egyházalkotmányunknak mai formáját 1905-ben tette közzé az E. K. T. „Unitárius egyház törvények, I. füzet“ címen. Mint az első sorokban olvasható, e törvények „megállapítottak az E. Főtanács 6. és 7.—1899 rendkívüli Főtanácsi jegyzőkönyvi; 51 és 107—1902 Főtanácsi és 85.—1904 Főtanácsi jegyzőkönyvi számok alatt.

Ez az egyházalkotmány sem bizonyult véglegesnek. Az 1921. évi egyházi főtanácsi gyűlés utasította E. K. Tanácsot, hogy az alkotmány revíziójára benyújtott javaslatokat úgy készítse elő az 1922. évi egyházi főtanácsi gyűlésre, hogy a revízió s ennek alapján egyházunk alkotmányának végleges megállapítása az 1922. évi főtanácscon megtörténhessék.

ben foglalt megállapodásokat az államhatalom mindig tiszteletben tartotta. Hogy ez alkotmány nem hivatkozik az 1848. XX. törvény-cikkre, az a körülménynek ismerete alapján érthető. Az 1848. XX. t. c. csak az 1867-iki alkotmányban ismertetett el elvileg, akkor is anélkül, hogy annak végrehajtása elhatározott volna. Épen ezért róla csak az 1851-iki egyházalkotmány ismertetése után szólunk.

A nevezett zsinat elnöke egyházi részről Székely Sándor püspök volt; világi részről az 1848-ban elhunyt Daniel Elek főgondnok helyett a zsinati főtanács a legidősebb egyházi tanácsost, Istváni Jánost jelölte ki, aki e minőségben a Mikó Lőrinc egyházi tanácsos által vezetett hivatalos jegyzőkönyvet is aláírta. A kormány képviselőjében Bell Frigyes volt jelen. („A zsinati főtanács a megjelent és jelenlevő t. Kormánybízott urat a mostani kivételes kormányzás szabályaihoz képest a magas kormány iránti teljes engedelmességgel fogadja“.)

A gyűlés lefolyása, a jegyzőkönyv alapján, a következő volt: Székely Sándor püspök (1851 szept. 1.-én) előterjeszti, hogy mivel több és terjedelmes tárgyak vannak, a gyakorlatos mód szerint osztatnának ki azok bizottságoknak avégett, hogy azok a tárgyakhoz képesti előmunkálatukat megtévén, terjesztenék a közelebbi ülésre. E tekintetből a dolog állásához képest három bizottságot lát szükségesnek: egyiket a felszentelendő püspök megvizsgálására, mire nézve a vizsgálat vezetésére kolozsvári pap Kriza Jánost szokott módon maga idejében ki is nevezte; másikat, amelynek az egyházi igazgatás belszerkezete tárgya adatnék át; harmadikat, amelyre a több tárgyak bízattának. Zsinati főtanács a püspök előterjesztését elfogadván, kijelöli a biztosokat. Az egyházi igazgatás belszerkezete tárgyában kaali Nagy Elek elnöklése mellett Inczefi József udvarhelykőri esperes, Kis Mihály sepsimiklósvárkőri esperest, Kelemen István maroszentkirályi pap és maroskőri jegyző, továbbá Pataki József, Jakab Lajos, Ferenczi Mózes és Máté Andras fiaikat. A gyűlés azzal ezen a napon be is végződik.

Szeptember 2.-án az előbbi napi gyűlés jegyzőkönyve felolvasatván és hitelesítetvén, elsőbben is az egyházi igazgatás belszerkezete tárgyában kiküldött bizottság munkálata terjesztetett elé. Utánna olvastatott a kormányzó br. Wohlgemuth Lajos öxellentíájának f. év. január 22 ról 29.723—1850 szám alatt kelt következő tartalmú rendelete: „Hogy az unitáriusok egyházi alkotmánya és consistoriuma organisatiójához legfeljebb helyen nozzá lehessen fogni, a Cs. K. cultus es oktatásügyi m niszterium 1850. dec. 8 ról 145 sz. alatt azt rendelte, hogy az unitáriusok Egyházi Főtanácsa, minekutána az az 1850 aug. 15. és 16. napjaira a nevelés ügyére nézve történt összehívását jóírányban használta, viszont hívassék össze avégett, hogy a tulajdonképeni egyházi ügyet is tárgyalja. Ezen rendelet következtében szerencsém van főtisztelendőségedet felszólítani, hogy vallásközönsége Egyházi Főtanácsát az említett célra mentől előbb hívja össze és annak feladatául tűzze ki, hogy teljes üléseiben higgadtan tanácskozzék a birodalmi alkotmány alapján egy olyan egyházi és főtanácsai alkotmányról, amelyen az

idő változott körülményeihez képest igen is szükségesnek mutatkozik; és aztán tanácskozása eredményét terjessze legfelsőbb helybenhagyás és megerősítés alá. Ezen tanácskozás közben különös figyelmet kell fordítani arra, hogy az 1837. február 5.-én tartott Egyházi Főtanács jegyzőkönyvében a 20-iki pont alatt azon újítás találatott és róvatott fel, miszerint az addigi szokás ellenére két elnök van téve, egyik a Fő-, másik a Képviselő Tanácsnak; és hogy bizonyos 1796-ban költ főtanácsi határozatokra tévődött hivatkozás, de amelyekről igen szoros kutatás után is csak az világlott ki, hogy azok sohasem nyertek fejedelmi helybenhagyást és megerősítést. Amidőn főtisztelendőségedet erre figyelmessé teszem, felszólítom az összehívandó Egyházi Főtanácsot, hogy szerkezete ellen a kormány által kitett fennebbi ellenvetést maga illő módján elenyésztetni igyekezzék. És ez megtörténhetik vagy úgy, hogy az Egyházi Főtanács egy merőben új, kimerítő egyházi alkotmány tervet dolgozzék, vagy pedig úgy hogy ha jelen állapotján l-nyeges változtatást tenni nem kívánna, annak törvényes fennállását okadatulva mutassa ki, az okada ok hiányai elnézéséért pedig és a netalán teendő változtatások helybenhagyásáért és megerősítéséért kimerítőleg indokolt tudósításában folyamodjék. Az eredményről és a tanácskozások nyomán keletkezendő határozatokról teendő tudósítást, közelebbről pedig az Egyházi gyűlés megnyitása határideje feljelentését azon reményben várom el, hogy az összes Főtanács a most újonnan megnyitandó üléseiben is minden tekintetben épen oly feddhetetlen érzelmet tanusítand, amilyent közelebbről tartott ütéseiben tanusított.

A zsinati főtanács a fennlí előterjesztéssel kapcsolatban a következő végzést hozta:

„A magas cs. k. kormányzásának f. évi jan. 22-én 29723—1850. sz. alatt alólirt püspökhöz költ tisztelt inézménye nyomán a zsinati egyházi főtanács törvényesen egybegyűvén, a szent vallásunkat követő közönség törvényesen fennálló belsezkerzetét, annak a jelen viszonyokhoz képesi fennállhatóságát vagy pedig módosíttatása netaláni szükségességét komoly tanácskozás alá vette s minden oldalrólí érett megfontolás után abban állapotodék meg, miként jelenleg is fennálló belsezkerzeténél, mely a jelen körülményekkel és viszonyokkal is teljes összhangzásban van s azokkal legkevésbbé is ellenkezésben nincs, valásközönségünk egyhangú óhajtásának is megfelelőleg továbbra is megmaradjon. Mihez képest bátorkodunk közönségünk törvényesen fennálló belsezkerzetének alapvonásait mély tiszteléssel a kö etkezőkben felfejeni.

Az unitárius vallásközönség élén két hivatalnok áll, t. i. a *püspök* (superintendens, episcopus) és *főgondnok* (supremus curator). Mind a kettő szabadon választatik az Egyházi Főtanács által; és pedig a főgondnok minden esetben a világi rendből s nemcsak hivatalnokok, hanem bármely világi egyházi tanácsosok (consistorok) közül, — feháat az állomás nincs sem világi hivatalhoz, sem ranghoz kötve. A püspök pedig választatik a felszentelt

papok közül, akár légyenek egyházi tanácsosok, akár sem; itt tehát ismét a választhatóság nincs hivatalhoz kötve és hivatali előéptetés (successio), hogy például az egyházi főjegyző (generalis notarius) püspökségre következzen, tel. ességgel nem létezik. Némelykor a körülmények szerint két főgondnok is választatik, de az első, vagyis hivatalában régibb viseli a hivatalt, a másik csak amannak helyét pótolja. A püspök és főgondnok az unitárius val. ásközönségnek az illető külérítkezésekbeni képviselői, de nem önálló hatóságuk, a közönség ügyei feleit és dolgaiban saját hatalmukból nem rendelkezhetnek, mert bár mindketten a Fő- és Képviselő Tanácsnak (supremum et representativum consistorium) elnökei, mindazonáltal annak nem felelte vannak, hanem végzéseinek alárendelvék. A főgondnok választásához a kormány megerősítése nem járul, a püspököt azonban a Felsőg erősíti meg és az Egyházi Főtanács választása nyomán diplomával látja el. Azonban a megválasztott püspök megválasztása után az Egyházi Főtanács által a püspöki teendők gyakorlása végett feleskettetik, és ezen felesketés nyomán a püspöki teendőket gyakorolja is. A legfelsőbb megerősítés bekövetkeztével pedig a megerősített püspöktől csak a felséges uralkodó iránti hódolati eskü (homagiale juramentum) vétetik be, mi a kormány által rendesen az unitaria vallást követők közül kinevezett biztosok jelenlétében magában az Egyházi Főtanács kebelében történik. A püspök és főgondnok a közönség dolgai intézésében mindketten egyetértének és tetteikről az Egyházi Tanácsnak felelősek.

Az Egyházi Főtanács (generale vagy supremum consistorium) két nevezet alatt jön elé, i. i. egyszerűen, *Egyházi Főtanács* (supremum consistorium) és *Zsinati Főtanács* (synodale supremum consistorium) nevezett alatt. Mindkettőnek tagjai és hatásköre egy, s egymástól csakis abban különböznek, hogy a zsinati főtanács alkalmával a megvizsgált és a főtanács által papságra alkalmasoknak talált papi jelöltek a püspök által a főtanács jelenlétében nyilvánosan felszenteltetnek, egyházi ünnepélyek, prédicációk tartatnak abban, hogy a zsinati főtanácsok, amit egyszerűen csak zsinatoknak is nevezünk, rendre az esperességek által ki-előlendő eklézsiákban tartatnak, ellenben a főtanácsok alkalmával papi szentelések nem történnek különben, hanem ha a szükség megkívánná, és ezek rendesen Kolozsvárt tartatnak. Az Egyházi Főtanács tárgya általában mindaz, ami az unitáriusok közönségét, annak kormányzását, iskoláit, vagyonát, alapítványait közönségesen, részletesen és egyénileg illeti, mindezeket saját végzései szerint igazgatja s felettök örökdik.

Az unitárius közönség egyedüli főigazgatója tehát mind egyházi, mind iskolai dolgokban az Egyházi Főtanács, amelynek tagjai: az *egyházi fősónok* (generalis orator), ki az esperesek közül a főtanács által választatik, ez a főtanács ceremoniarussa s egyszersemind fenytéki ügyekben közfelperesse. Az erre megválasztott egyén ezen hivatalon kívül esperességet is visel, jelen nem léte vagy a hivatal ürességben léte eseteiben helyét a hiva

talában idősebb esperes pótolja. Továbbá a szabadon választott *esperesek* (seniores vel archidiaconi), az *iskolák és környékek felügyelő gondnokai* (scholarum et tractuales inspectores, curatores) és az úgynevezett *egyházi tanácsosok* (consistores). Jegyzője az *egyházi főjegyző* (generalis notarius), de nem kirekesztőleg úgy, hogy rajta kívül más is ne lehessen, aminthogy a kezelés helyes vitele tekintetéből a Főtanács rendszeren segédjegyzőkről és jegyzőkönyv vivőkről is a szükség és körülmények szerint célszerűen mindig gondoskodni szokott. Az espereseket és köri felügyelőgondnokokat választja a *környéki gyűlés* (partialis synodus), megerősíti és felelketi a Főtanács s ha azelőtt egyházi tanácsosok nem voltak, egyszersmind azokká is felelketettek. Az esperesek választatnak a környékbeli papok közül és itten sincs következés a jegyzőségből az esperességre, a felügyelő gondnokok pedig bármely világi egyének közül és nincs sem világi állástól, sem hivataltól feltételezve. Az egyházi főjegyző és iskolák felügyelőgondnokai egyenesen a főtanács által választatnak és eskettek fel. Egyházi Tanácsosságra, Consistorságra senki is világi rangja, hivatala vagy patronussága által jogosítva nincs és így consistor csak az lehet, kit az Egyházi Főtanács szabadon megválaszt és felelket. És ez annyira minden elfogultság és belítélet nélkül gyakoroltatott és gyakoroltatik, mikép ebben arra, hogy valaki nemes volt-e vagy sem, tekintéyes világi állást foglalt-e el, vagy sem, semmi tekintet nincs, hanem egyedül az érdem és képesség az elhatározó. Ha egy iskolamester a tanításban, ha egy pap hivatala betöltésében kiünteti magát, megválasztatik.

A Főtanács évenként rendszeren kétszer, de ha a szükség kívánja többször is tartatik. Mikori tartása idejét vagy maga a Főtanács határozza meg, vagy azt a Képviselő Tanácsra bizza és ezeknek határozata nyomán a püspök és főgondnok, vagy pedig a Képviselő Tanács hívják össze, de magok fejből és tetszésekből sem a püspök, sem a főgondnok nem hívhatják össze. Midőn a főgondnok nincs jelen, vagy a hivatal ürességben van, a főtanácsokban a világi részről az idősebb világi egyházi tanácsos elnökök, hasonlóan a püspök helyét az egyházi főjegyző vagy idősebb papi egyházi tanácsos pótolja. A főtanács jegyzőkönyvei a kormányszék útján néhai b. e. I. Ferenc császár őfelségének 1797. ápr. 7-én 822. udvari szám alatt kelt rendelete folytán ezen idő óta folytonosan a Felsőség eleibe terjesztettek.

A folyó (currens) ügyeket és dolgokat a Főtanács által alkotott végzések és határozatok szerint az u. n. *Egyházi Képviselő-Tanács* (Representativum Consistorium) vezeti, mely minden tetteiről jegyzőkönyvei bemutatása mellett a Főtanácsnak számolni és felelni köteles. Ez törvényeket nem alkothat, az igazgatási szerkezeten, az iskolák és tanítás dolgán nem változtathat, az a Főtanács hatalma; minden fontosabb és közönséges érdekű tárgyakat tartozik a szükséges előkészületek mellett a Főtanács elhatározása alá terjeszteni. A Képviselő Tanács a Főtanács felhatalmazásánál fogva egyszersmind fő papi szék is. A Főtanácsnál, valamint szintén a

Képviselő Tanáccsal a Kormányszék mindig egyenes érintkezésben állott. A Képviselő Tanács elnöke a püspök, vagy ha a Főgondnok is jelen van, a püspökkel együtt ez is, de bármelyik egyedüli elnökléte is érvényes. Tagjai, minthogy székhelye Kolozsvár, az ott helyben lakó egyházi tanácsosok; de részt vehetnek üléseiben a vidékiek is, mikor Kolozsvárt jelen vannak.

Az unitárius eklézsiák egyházi igazgatás tekintetében nyolc *környékekre* (tractus) vannak felosztva, melyek mindenike élén az egyházi részről az *esperes* és a világi részről *két-két környéki felügyelő gondnok* áll. Ezeknek tétele módja fennebb le van írva. Az *esperes* az egyházi ügyeket, eklézsiák felügyeletét, papok és iskolameszterek választása és egyházi fenyték dolgát vezeti; teljesíti a Fő- és Képviselő Tanács által reábizottakat; a környékbeli falusi iskolákban közvizsgálatokat tartat, azok iránt tudósításait a környéki gyűlés eleibe terjeszti, honnan azok szükséges észrevételekkel az Egyházi Tanács eleibe küldetnek; elnöke a környéki gyűlésnek és az alpapi székeknek: canonszerűleg minden évben a környéki jegyzővel és igazgatóval megvizsgálja az eklézsiákat, számbaveszi mind belső, mind külső ügyeit, a bajokat és sérelmeket orvosolja, vagy orvoslás végett az Egyházi Tanács eleibe terjeszti. Ezen vizsgálat *Canonica Visitatio* nak nevezetik, amiről jelentésöket az *esperesek* az Egyházi Tanácshoz megteszik. Az *esperest* ezen hivatal ürességben létekor vagy akadályoztatásakor a környéki jegyző pótolja, de akinak azért az *esperességre*, ha meg nem választatik, nincs előlépése. A környéki felügyelőgondnok a környéki gyűléseken az *esperessel* együtt elnököl; a környék és eklézsiák világi ügyes-bajos dolgait kezeli; az Egyházi Tanács megbízásaiban eljár.

A környékeknek gyűlései is vannak, az úgynevezett *környéki gyűlések* (partialis synodus). A környéki gyűlés minden környékben rendszerint kétszer tartatik egy évben, rendre az eklézsiákban, de tartatnak mindannyiszor valahányszor szükséges. A Főtanácsok összegyűlését előkészültre mindig környéki gyűlés tartása előzi meg. A környéki gyűlés elnöke az egyházi részről az *esperes*, a világról a környéki felügyelő gondnok, jegyzője a környéki jegyző, aki maga a környéki gyűlés választ egyházi személyekből szótöbbséggel; s azonnal fel is esket. Tagjai: a Főtanácsnak azon környékben lakó tagjai, a környékbeli eklézsiák papjai, iskolameszterei és némely esetekben p. o. felügyelő gondnok választásakor a keblki gondnok is. Tárgyait ezen gyűlésnek teszik a környék mindennemű ügyei, a környékbeli eklézsiák és iskolák dolgai, a Főtanácshoz teendő felterjesztések, sérelmek, javaslatok, egyesek kérelmei. Itt hirdette nek ki az Egyházi Főtanács végzéseit, egyházi törvények, a környéki vagy alpapszék ülnökei itten választatnak, úgyszintén a környéki jegyző, igazgató, *esperes* és köri felügyelő gondnokok is. Az *esperességi* és *felügyelő gondnoki* hivatalokra azonban a Főtanács által történik a megerősítés. Ezen gyűlés jegyzőkönyve az Egyházi Tanács eleibe terjesztetik.

Az egyes eklézsiák előjárói a világi részről a *keblki gondnok*

(domesticus curztor), az egyháziról a *pap*. Minden eklézsia köteles iskolát tartani és a pap egyszersmind annak felügyelője. A keblí gondnok választatik a teljes eklézsia gyűlésében és az esperesi vizsgálatkor megerősítettvén, feleskettetik. A papokat és *iskola-mestereket* az eklézsiák választása nyomán a püspök nevezi ki a Főtanács megbízásából. *Az eklézsiáknak saját egyházi tanácsaik* is vannak (domesticum consistorium presbyterium) saját kebel belüli ügyeik igazítására, melyeknek tagjai az eklézsia gyűlésében választatnak s az esperesi visitatio által nevezetnek ki és eskettetnek fel.

Az egyházi személyek fenytéket érdemlő kihágásait, degradatiót tárgyazó ügyeket, válópereket s általán a törvénykezést, mint első bíróság, a minden környékben levő alpapi szék (Quindenalis sedria) tárgyalja. Ennek elnöke az esperes, akadályoztatása esetében a hivatalában öregebb ülnök; tagjai a környéki gyűlés által választott ülnökök, jegyzője a környéki jegyző, a fenytő ügyekben közfelperes az u. n. *igazgató* (director), ki hasonlóan a környéki gyűlés által választatik a papok közül és feleskettetik. Innen az ügyek a Képviselő Tanács, mint felebbezési törvényszék eleibe vitetnek, hol a püspök elnökleite alatt vele együtt hét tag jelenléte kivántatik és innen fellebbezés a Főtanács, mint legfőbb törvényszék eleibe történik.

Ezekből áltanak az unitáriusok vallásközönsége belsejének alapvonásai, és ezen szerkezet, minthogy az unitáriusok már régi időktől fogva a nép szükségeinek és helyes kívánatainak megfelelni kívántak, valamint egyszerű, úgy nem lévén a politikai megkülönböztetett állásokra való tekintettel alkotva, a forradalmi mozgalmak által sem alapjában, sem létezésében semmi legkisebb rázkódást vagy változást nem szenvedett. E szerkezet egyszersmind a legtörvényesebb alapokon is nyugszik; és jelenleg is törvényesen, teljes erejében fenn áll, mert azt nem a közelebbi forradalmi mozgalmak idézték elő, sem pedig azon legkevésbbé sem változtattak azok, hanem századokon keresztülli gyakorlalon, zsinatok és főtanácsok végzésein alapul, amely gyakorlatok és végzések érvényességét biztosította az Approbata Constitutio I. rész I. titulus-III. artikulusa, mely szerint az Erdélyben bevett négy vallások közönségei s tehát az unitáriusok vallásközönsége is a maga dolgait egyházi és világi személyekből álló közönségek gyűlésein intézheti, ezen gyűlésekben constitutiokat alkothat, azokat ususba veheti s azonkívül semmi rendek magokat az egyház dolgaiba nem elegyithetik. Biztosította a Leopoldinum Diploma 1. pontja, ahol alapörvényül van téve, hogy a négy bevett vallások dolgaiban változtatás nem fog tétetni és 3. pontja, ahol az ország törvényei sérthetelensége szintén alaptörvényül tétetett. Biztosította a felséges uralkodóknak írónra léptök alkalmával az említett törvények fenntartására letett esküjök szentsége. Biztosította végre az, hogy néhai b. e. I. Ferenc felséges fejedelmünk 1797-ben. apr. 7-ről 822. udvari sz. a. az Egyházi Főtanács jegyzőkönyvei fel-

küldését parancsolni méltóztatván, azóta az unitáriusok Egyházi Főtanácsa jegyzőkönyvei legfelsőbb helyen helybenhagyattak és azok eszerint legfelsőbb jóváhagyással ellátva lévén, az itten előadott belszerkezetet, törvényesen keletkeztetett és törvényesen fennállót tükrözik el.

Végül felfejezni kívánjuk a magas cs. k. kormányzóság fennebb tisztelt intézvénye indításából, hogy nálunk azon változtatás, miszerint a Főtanácsnak külön és Képviselő Tanácsnak megint külön elnöke legyen, soha nem létesítetett, hanem e tekintetben is fenntartatott a fennebbiekben felfejtett törvényes belszerkezet. A magas cs. k. kormányzóság által felidézett 1837-ik évi főtanácsi végzésben helytelenül idézett 1796. évi statutum pedig, mely egyéb iránt akkor hozatott, mikor a Főtanács jegyzőkönyve legfelsőbb helyre felterjesztendő nem vala, s mely részint életbe nem is ment, vallasközönségünk által nem vétetett dírimensrek, annál kevésbbé pedig, mert a fennebb előterjesztett s legfelsőbb tudással létező belszerkezetünk kívánatainknak és szükségjeinknek tökéletesen megfelelt és a netalán észrevelt hiányokon törvényes alkotmányozás útján segíteni az Egyházi Főtanácsnak mindég kétségtelenül köréhez tartozott.

Ezek után újból kijelentjük, hogy vallasközönségünk az 1797. mind mostanig legfelsőbb helyre felterjesztve volt főtanácsi jegyzőkönyvei útmutatása szerint felfejtett fennebbi belszerkezte mellett megmaradni kíván s amelletti megmaradásáért hódolattal könyörög, annyival inkább, mivel alapítványai is az alapítók által ezen szerkezet fenntartására vannak szánva és hagyva.

Fogadja a magas cs. k. kormányzóság mély tiszteletünk legőszinőbb kifejezését.

IV. Egyházunk jelenlegi jogi helyzetét biztosító állami törvények.

Egyházunk jelenlegi jogi helyzetét az 1848. évi 20. törvény-cikk 1—5. §-ai biztosítják. Ez állami s egyidejűleg egyházi joghatályú alaptörvények a következők:

1. §. *Az unitária vallás törvényes bevett vallásnak nyilvánítottatik.*

2. §. *E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítottatik meg.*

3. §. *Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségjei közálladalmi költségek által fedeztessenek s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium, az illető hitfelekezetek meghallgatásával, a közelebbi törvényhozás elebe kimerítő törvényjavaslatot jog előterjeszteni.*

4. §. *A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás, vallás-különbség nélkül, mindenkinek kölcsönösen megengedettetik.*

5. §. *A ministerium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábori lelkésszel láttassanak el.*

Azonban a szerencsétlenül végződött 1848—49-iki szabadságharcra következő osztrák abszolút uralom felfüggesztése törvényt, nem ismervén el azoknak törvényességét. Így tehát másodszor is be kellett iktatni az ország törvényei közé, hogy joghatályukat visszanyerjék. E másodszori törvénybe iktatás csak lassan, hosszú dőközönként történt meg.

i Legelőször is a vallásfelekezetek egyenjogúsága szabályoztatott az 1868. évi 53. törvénycikkben e képen:

„Addig, míg a vallásfelekezetek egyenjogúsága törvény útján általánosan szabályoztatnák, az 1848-ik évi 20-ik t. c. alapján a keresztény vallásfelekezetek viszonyosságát illetőleg rendelkeznek:

1. §. A törvény által megállapított feltételek és formások megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe s illetőleg más vallásra áttérni.

2. §. Áttérni annak szabad, aki életkora 18-ik évét már betöltötte. Azonban a nők férjhez menetelük után, ha e kort el nem érték volna is, áttérhetnek.

3. §. Az áttérni kívánó, bármely egyház tagja legyen, szándékát önmaga által választott tanú jelenlétében, saját egyházközségének lelkésze előtt nyilatkoztatja ki.

11. §. Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők.

12. §. A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik.

A törvényne ellenkező bármely szerződés, törvény vagy rendelkezés ezenül is érvénytelen és semmi esetben sem bírhat jogerővel.

13. §. Egyik vallásfelekezetnek tagjai sem kötelezhetők arra, hogy más vallásfelekezetbeliek egyházi szertartásait és ünnepeit megtartsák vagy hogy ezen napokon bárminemű munkától is tartózkodjanak.

20. §. Bármely bevett vallásfelekezethez tartozó oly hítsorosok, akik külön egyházközséget nem képeznek, kötelesek csatlakozni a saját vallásfelekezetökhöz tartozó s hozzájuk legközelebb eső oly egyházközséghez, mely az állam területén belül létezik.

21. §. A hadseregnél és állami közintézetekben (p. o. katonanöveldékben, vakokintézetében, lencsházakban stb.), úgyszintén a polgári s katonai kórházakban minden vallásfelekezet tagjai saját egyházuk lelkészei által részesítendőek a vallásos tanításban és minden lelkészi szolgálatban.

22. §. Temetőben a különböző vallásfelekezetek tagjai vegyesen és minden akadály nélkül temekedhetnek.

23. §. Különböző vallásfelekezetek által lakott községben és városban, mely házi pénztárából egyházi célokra vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezetet részesítendő.

24. §. Új egyházgyűlekezetek alakítása s leányegyházaknak anyaegyházakká vagy viszont ezeknek leányegyházakká átválttatása a vallásfelekezetek kizárólagos jogai közé tartozik.“

A fenti törvény csak nagy vonásaiban léptette életbe az 1848. évi 20-ik t. c. intézkedéseit s nagyon sok cardinalis dolgot hagyott figyelmen kívül, amelyeket az új idők új szelleme természetesen megkívánt volna. Érezte ezt az államkormányzat is, mert az 1872/5-ös országgyűlésre részletes törvényjavaslatot dolgoztatott ki a vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezeteknek egyenjogúságáról, mely javaslatból azonban sohasem lett törvény. Ez irányban a legutolsó törvényes intézkedés az 1895. évi 43-ik törvénycikkben van, amely kimondja, hogy mindenki azt a hitet vallhatja és követheti, amely neki tetszik, amennyiben ez a hit s annak gyakorlása nem ütközik sem az ország törvényeibe, sem a közérkölciség korlátaiba. E szabad vallásgyakorlás elé senki sem gőrdíhet büntetlenül akadályokat; viszont vallásos hite és egyházának szertartásai senkit nem mentenek fel az országos törvények által elrendelt köteleességek teljesítése alól. Ez irányban az állami szabadelvűség legvégső határa az volt, hogy a polgári és politikai jogok gyakorlására való képességet teljesen függetlenítette a hitvallástól.

E szabadelvűségen látszólag ugyan csorbát ejtett az 1891. évi 13. törvénycikk, mely elrendeli, hogy vasárnap minden nyilvános, nem elkerülhetetlenül szükséges munka felfüggesztendő. Azonban e kötelező munkaszünet nem vallási, hanem socialis tekintetek miatt vált szükségessé s ez adja meg fontosságát is.

Az 1848. évi 20. t.-c.-nek az volt legmélyebb értelmű intézkedése, hogy az iskolaügyet az egyházak körébe utalta át olyanképen, hogy a vallás-erkölcsi („egyházias“) nevelést állami anyagi és erkölcsi támogatással akarta végeztetni. E szándéknak mélyreható célzata nyilvánvaló. A hit, annak megvallása és gyakorlása nem lehet öncél, hanem inkább a társadalom rendjének igazi erősítője. Ha valamely állam azt akarja, hogy polgárai törvénytisztező és jogrendszerint élő emberek legyenek, akkor erkölcsössé kell nevelteinnie azokat. Mert nem tudósok, hanem erkölcsös emberek; nem a jó törvények, hanem a jó emberek a társadalmi rendnek legfőbb biztosítékai. Az 1848. évi 20. t.-c.-nek ez igazán korszakos jelentőségű alapgondolatát a későbbi magyar törvényhozás sokáig nem ismerte fel s nemcsak nem részesítette az egyházakat e valódi államépítő munkánál anyagi támogatásban, hanem egy időben épen arra törekedett, hogy a közoktatás ügyét egészen elválassa a vallásügytől.

Az egyházakat is érin ő máig érvényes oktatásügyi törvények a következők:

Az 1868. évi 38. törvénycikk 11. §-a: „A hífelekezetek mindazon községekben, hol híveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket; az ily tanintézetek felállítására és fenntartására híveik anyagi hozzájárulását a saját képviselők által meghatározandó módon és arányban, amint eddig szokásban volt, ezentúl is igénybe vehetik; azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választhatják,

azoknak fizetését maguk határozhatják meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg s a tanítási rendszer és módszer iránt is, intézhetnek.

12. §. A hífelekezetek által fenntartott vagy állítandó felsőbb népiskolai és polgári iskolákban e jelen törvény azon szakaszain kívül, amelyek a fiú és leánytanulók elkülönzéséről s az egy tanító által tanítható növendékek számáról szólnak, a felső népiskola és polgári iskola tanfolyamai évszámát és tantárgyát szabályozó rendeletek is megtartandók.

13. §. Minden hífelekezet állíthat fel és tarthat fenn tanítóképezdéket is azon feltétel alatt, hogy a képezdék a növendékek gyakorlati kiképzése végett gyakorló iskolával legyenek összekötve“.

Az 1878. évi 28. t. c. szerint a hífelekezeti népiskolák fölött tanfelügyelők, szakértő iskolavizsgálók által gyakoroltatik az állami főfelügyelet.

Az 1883. évi 30. t. c. 7. §.-a megadja a hífelekezeteknek azt a jogot, hogy az általuk fenntartott nyilvános középiskolák nyelvét maguk szabhassák meg. 8. § szerint a felekezetek által fenntartott anintézeteknél a tantárgyakban az egész tanfolyam alatt elerendő végcélt, a tananyag mennyiségét, a tanrendszert, a tantervet és a tankönyveket az illető felekezeti főhatóság állapítja meg és azt esetről esetre bejelenti a vallás és közoktatásügyi miniszteriumnak. 47. § szerint a felekezeti iskolák államsegélyt vehetnek igénybe.

A felekezeti iskolák részére utalványozott államsegély volt az első kézzelfogható jele annak, hogy az államhatalom a maga részéről komolyan hozzáállott az 1848. évi 20. t.-c. végrehajtásához. A második cselekedet ez irányban az 1898. évi 14. t.-c. megalakítása volt a elkészíti fizetések kiegészítéséről.

A további teendőket az 1868. évi 43. törvényeknek 14. §-a jelölte meg:

„Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi reszekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak fenntartottnak, hanem egyszersmind a görög és örmény-katholikus és a keleti görög szertartású egyházakra is kiterjesztenek“.

A régi erdélyi törvények folytatólagosan érvényes joghatályának ez újabb törvény által való elismerése nem volt egyéb, mint újabb sanctiója azoknak. Ez által ismételtlen biztosítottnak az unitárius egyház részére ép úgy, mint a többi bevett egyházakra is, minden olyan jog, ami őket a múltban az országos törvények erejénél fogva megillette. E jogokat (és kötelességeket) egyházunkra vonatkozólag a fentti tanulmány folyamán részletesen ismertettük. Az elmondottakat itt azon törvény ismeretével egészítjük ki, amely a bécsi (1606) és linci (1635) béke-

kötések alapján a protestáns egyházak iskolaügyi autonómiájának folytatólagos és teljes elismerése. E törvény az 1790—91-ki 26. t. c. 5. §-a:

Scholas quoque tam triviales, quam grammaticas, *non solum, quas habent, retinere, sed et novas, ubicumque iis necesse visum fuerit, prout et aliores accedente tamen praevidie quoad hasce assensu regio, erigere, ibique ludimagistros, professores, rectores, subrectores vocare et dimittere, numerum eorum augere vel minuere, necnon directores seu curatores quarumvis tam locales, quam superiores et supremos, e suae confessionis hominibus eligere, rationem, normam et ordinem docendi atque discendi (salva antefatae suae majestatis quoad scholas etiam hasce regiae supremae inspectionis, uti praemissum est, via legalium regni dicasteriorum exercendae potestate) ordinare futuris semper temporibus liceat. Coordinatione tamen literariae institutionis erga demissam statuum et ordinum propositionem per Suam Majestatem determinanda, ad has perinde scholas, huc tamen haud intellectis religionis obiectis, quae cuivis religioni propria manere debent, extendenda.*

Nemcsak mind alsó, mind grammaticai iskoláikat, melyekkel birnak, megtarthatják, hanem mindenütt, hol szükségesnek tartatik, újakat és felsőbbeket is, ezek iránt királyi jóváhagyás járulván, állíthatnak s azokba mestereket, tanárokat, igazgatókat, aligazgatókat hívni, azokat elbocsátani, számukat nevelni vagy kevésbíteni, valamint mindennemű iskoláik igazgatóit avagy gondnokait, mind a helybelieket, mind a felsőbbeket és legfelsőbbeket saját hívallásuk embereiből választani, a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendjét (ezen iskolák iránt is ment maradván Őfelségének, mint előre bocsátva van, az ország törvényes kormány székei által gyakorlatáért legfőbb főfelügyelői hatalma) megállapítani a jövőben mindig szabad leend. A rendek aláztatos felterjesztése nyomán Őfelsége által meghatározandó közoktatási rendszer azonban ezen iskolákra is ki fog terjesztetni; de ide nem értve a vallási tárgyakat, melyek minden vallás(telekezet) sajátjai kell, hogy maradjanak.*

* E §-nak folytatólagos szövege (magyar fordításban) a következő: „Tanulóknak továbbá nemcsak adományért és az egyházi szolgálat segélyezése végett jóltevőkhöz biztosan járulhatni, hanem tanuláshoz végett külföldi akadémiákra is minden akadály nélkül mehetni s a számukra ott létező alapítványokat felvehetni szabad legyen. S mind symbolikus, mind hittani s az ájtósság gyakorlatára tartozó könyveiket a maguk által rendezendő s a királyi tanácsnak névszerint bejelentendő saját hitsorsosú censoredok felügyelése mellett szabadon kinyomathatni felszabadíthatnak, oly feltétel alatt azonban, hogy ezen könyvekbe a katholikus vallás ellen semmi gúny vagy sértés ne iktattassék, ezen gúnyolók és sértések iránt a felelősség terhe a kinyomtatást engedélyezőkre hárulván; s ama kir. rendelkezés, hogy az újon nyomtatott könyvekből a kir. helytartó tanács útján három példány felterjesztessék, ezen könyvekre is kiterjesztetik.“

E törvény nemcsak a legszabatosabb megjelölés által biztosítja a törvényesen elismert egyházaknak iskolai autonómiáját, hanem az elemi és középfokú iskolák állítása, fenntartása és igazgatása iránti jogokat expressis verbis kiterjeszti főiskolák állíthatására, fenntartására és igazgatására is.

1919. december 6.-án a világtörténelem kereké nagyot fordult. A Trianonban kötött nemzetközi békeszerződés Erdélyt Romániához csatolta. Ennélfogva szétszakasztotta mindazon törvényes kötelekeket, amelyek egyházunkat is a magyar államhoz fűzték. A román államhatalom akkor, amikor a maga részéről elvállalta a neki ítélt Erdélyt s ratificálta a trianoni békeszerződést, a következő törvényeket cikkelyezte be alaptörvényei közé:

„1. cikk. Románia vállalja, hogy ezen törvény 2—8. cikkelyében foglalt kikötéseket alaptörvényének ismeri el és hogy semmi törvénye, rendelete, vagy hivatalos ténykedése e kikötésekkel ellentétbe vagy összeütközésbe nem kerül és semmi törvény, rendelet vagy hivatalos ténykedés ezeknek érvényét el nem ronthatja.

2. cikk. Románia vállalja, hogy a legteljesebb mértékben védelmezi életét és szabadságát Románia minden lakójának, születésre, nemzetiségre, nyelvre, fajra vagy vallásra való minden tekintet nélkül. Románia minden lakója jogosítva van szabadon gyakorolni akár nyilvánosan, akár magánúton bármiféle hitet és vallást, melyeknek gyakorlata a közrenddel és közérkölcscsel ellentétben nem áll.

8. cikk. Minden román állampolgár a törvény előtt egyenlő és egyforma polgári és politikai jogokat élvez, tekintet nélkül fajra, nyelvre és vallásra.

Vallás-, hit- vagy felekezeti különbség nem korlátozhat egy román állampolgárt sem politikai jogainak élvezetében; mint a minő pl. nyilvános pályázatra, közszolgálatokra, vagy hivatalokra való alkalmazás, vagy pedig a foglalkozásnak vagy iparnak gyakorlása.

Hasonlókép egyetlen román állampolgárt sem lehet korlátozni nyelvének szabad használatában, sem magántársaság közben, sem kereskedelemben, egyházi szertartásban, sajtóban, sem semmiféle nyilvános gyűtekezések alkalmával.

Bár a román kormánynak némely intézményeknél hivatalos nyelve van, mégis a románul nem beszélő román állampolgároknak megfelelő lehetőség nyújtandó nyelvük használatában a bíróságok előtt akár szóban, akár írásban.

9. cikk. Román állampolgárok, kik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, törvényben és eljárásban ugyanazon

biztonságot és elbánást élvezik, mint a többi román állampolgárok. Nevezetesen egyenlő joguk lesz saját költségükön felállítani, vezetni ellenőrizni jótékony vallásos és társadalmi intézeteket, iskolákat és más nevelőintézeteket, nyelvük használatának s vallásuk szabad gyakorlatának joga mellett.

10. cikk. Románia a nyilvános tantervben gondoskodni fog, hogy azon városokban és körletekben, hol számottevő románul nem beszélő román állampolgár lakik, biztosítsák annak lehetősége, hogy az ilyen román állampolgárok gyermekei az elemi iskolákban saját anyanyelvükön oktattassanak. E gondoskodás nem akadályozza meg a román kormányt abban, hogy a román nyelv tanítását nevezett iskolákban kötelezővé ne tegye.

Olyan városokban vagy körletekben, ahol faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó román állampolgár jelenlékenyebb számban van, ezen kisebbségek biztosítainak, hogy megfelelő részt kapnak azon összegekből, melyek állami, községi vagy más költségvetésben nevelési vallási vagy jótékony célokra fölvétettek.

11. cikk. Románia megegyezés szerint az erdélyi szász és *székely* községeknek a román állam felügyelete alatt iskolai és vallási ügyekben helyi önkormányzatot biztosít.

12. cikk. Románia elismeri, hogy az előbbi cikkelyek, amennyiben azok a faji, felekezeti vagy nyelvi kisebbségeket érintik, nemzetközi kötelezettség tárgyát képezik és a népek ligájának jótállása alá helyeztetnek. Ezeket módosítani a Népliga tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem lehet. Az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és Japán beleegyezése nélkül nem módosíthatók e cikkelyek, melyek a Népliga tanácsa többségének jogos formában megnyilatkozott jóváhagyása mellett jöttek létre.

Románia elismeri a Népliga tanácsa bármely tagjának azon jogát, hogy a tanács tudomására hozhatja mindezen kötelezettségeknek bárminemű megszegését, vagy azon veszélyt, hogy azt megszegik és a tanács ehez képest intézkedhetik s olyan utasításokat adhat, aminőket a körülményekhez képest helyeseknek és célravezetőeknek tart.

Románia továbbá beleegyezik abba, hogy bármely véleménykülömbőség, mely e cikkelyeknek törvény vagy cselekedet által való kezeléséből a román kormány és valamelyik nagyhatalom vagy szövetséges hatalom, vagy bármely más, a Népliga tanácsának tagját képező hatalom között felmerül, az a Népliga

egyezményének 14. cikkelye szerint nemze közti jellegű vitában tárgyalassék. Romániához ehhez képest beleegyezik, hogy minden ilyen vita, ha a másik fél kívánja, az Állandó Nemzetközi Bíróság elé vitessék. Az Állandó Bíróság döntése végérvényes és ugyanolyan érvényességű és hatályú, mint a szövetségnek a 13. cikkelye szerint hozott ítélet.

* * *

Ime egyházunk jelenlegi alkotmányjogi helyzete azon törvények megvilágításában, amelyek helyzetünket törvényesítik.

DR. BORBÉLY ISTVÁN. •

ÖZV. RAFFAJ DOMOKOSNÉ

SZÜL. TORBOSZLÓI BERCZKY PÓLI.

(1846—1920. dec. 31.)

Székelykeresztúron, az ősi Berczky-telken, — hol született — ott fejezte be a múlt év (1920) utolsó órájában sok bánattal, kevés örömmel teljes életét egy nemeslelkű matróna: *özv. Raffaj Domokosné, szül. torboszlói Berczky Póli*, a székelykeresztúri unitárius főgimnázium legújabb jóltevője.

Jómódú, kálvinista székelynemesi családból származott. *Torboszlói Berczky Ferenc* és *angyalosi Forró Mária* voltak szülei. Gyermekévei az 1848—49-iki válságos, háborús időkben élte át; élete alkonyán pedig egy példátlanul borzalmas világháború katasztrófáját, forradalmi zavarait kellett megérnie.

Egyik izgalmas korszak sem múlt el reá nézve szomorú következmények nélkül. A magyar szabadságharc leveretését követő székelyföldi zavarok, — melyeket mint két éves kis leányka élt át, — édes atyjától fosztották meg, ki Székelyszentmihály táján többedmagával nemzetiségi vérengzések áldozata lett; az élete alkonyán dühöngő világháború bonyodalmai pedig egyetlen fiától szakították el — végképen. — Hasonló szenvedések és megpróbáltatások, élete nyugodtabb napjaiban is nyomon kísérik örömeit.

A tősgyökeres kálvinista család leányának élete 1867-ben kapcsolódott bele az unitárius egyháztörténetébe, mikor — családja ellenzése dacára — *Raffaj Domokos* unitárius pap nejévé lett.

Köztisztületben álló férje oldalán, mintegy negyven éven át az újszékelyi unitárius egyházközségnek *igazi tiszteletes asszonya*, a keresztúri unitárius egyházkörnek pedig évtizedeken keresztül nemcsak férje esperesi hivatalánál fogva, hanem a kiérdemelt közbecsülés révén is *első papnéja* volt.